

Антон Холцер

ЏЕЛАТОВ СМЕШАК

Непознати рат против цивилног становништва
1914–1918

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензент
др Милош Ковић

Превео с немачког
Милош Казимировић

Наслов оригинала:
Anton Holzer
DAS LÄCHELN DER HENKER
Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914–1918
Primus-Verlag, WBG, Darmstadt, 2014

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2015.

Издавање Едиције *Србија 1914–1918* подржало је
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије

АНТОН ХОЛЦЕР

ЏЕЛАТОВ СМЕШАК
НЕПОЗНАТИ РАТ ПРОТИВ
ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА
1914–1918

Са бројним до данас необјављеним фотографијама

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

*Вешање и исмевање украјинској свешћеника њосле њоубљења.
Фотјографја њојшиче веровајно из Истјочне Галиције.
(Војни архив, Прај)*

„АХ, ТАЈ СМЕШАК У РАТУ, ПОТРЕСНИЈИ ОД ПЛАЧА!“

„*Кајетан Праш* сјоји исјред јрудобрана, сав у крви, над лавом држи лаву жрјиве, набијену на колац, и каже: Ово је мој први италијански заробљеник, сабљом сам га погубио. Првог руског заробљеника сам претходно мучио. Али, најмилији су ми Чеси. Ја сам Грачанин (*сјановник* *јрага Граца*, прим. прев.) и сваког у Србији сам убио на лицу места, ако ми је дошао пред нишан. Двадесеторо сам овом руком погубио, цивиле и заробљенике, наредио сам стрељање најмање стотину и педесеторо. Лично сам стрељао сваког војника који је касно кренуо у јуриш, или се заклонио пред баражном ватром. Ударао сам у лица потчињених, некад штапом, некад шаком. Али и много доброг сам војницима чинио. У Србији сам силовао девојку и препустио је осталим војницима. Тек следећег дана сам наредио да се девојка и њена мајка обесе о лук моста. Авај, конопац је попустио, а девојка, још жива, пала је у реку. Потеглао сам револвер и испунио војничку дужност. Пуцао сам док није нестала у таласима. Борио сам се до последњег даха мојих људи и коња. Одликован сам и унапређен. Рат захтева од нас да се боримо свим силама којима располажемо. Мора се бити храбар, главу горе!“

Карл Краус: *Последњи дани човечансјива*

*Слика бр. 1: Пробно вешање: Аустроугарски војници
на курсу појубљења у Београду, у зиму 1915/1916. године
(Историјски музеј Босне и Херцеговине, Сарајево)*

ПРЕДГОВОР

Тежиште у овој књизи стављено је на фотографију ратног злочина почињеног над цивилним становништвом у источној и југоисточној Европи, у Великом рату 1914–1918. године. Писани документи прате и допуњавају причу о догађајима и догађањима које је захватило сочиво камере. Овакав приступ тематици не представља изненађење при помену имена аутора: Антон Холцер један је од водећих фотоисторичара Европе, а његови професионални узори били су швајцарски криминолог Арчибалд Рајс и аустријски сатиричар Карл Краус, најоштрији критичар епохе аустроугарске солдатеске.

Холцер је испричао причу која је била заборављена, заостављена или недовољно истражена – најпре у епохи између два светска рата, али и у новијој епохи, у којој историчари попут Кристофера Кларка површно и без професионалне преданости, са позиција неких недокучивих глобалнополитичких потреба, дају нову дефиницију познате историје и релативишу кривицу Централних сила.

Истраживања бројних историчара и публициста била су, уз фотографије, путоказ Холцеру, док је окосница била непозната или приметна архивска грађа. То се пре свега односи на стенографске протоколе посланичких заседања у Царском савету, односно у Бечком парламенту, у ратној 1917. и 1918. години. У тим записима забележена су сведочења одборника аустроугарских провинција на истоку Европе и на Балкану, о зверствима и злочинима почињеним

над цивилним становништвом. Подаци о систематском насиљу над Русинима, и над Србима у Србији и у Аустроугарској, изнети су у низу заседања посланичког сазива, али су остали махом непознати широј аустријској, немачкој, па и нашој јавности – све до краја двадесетог века. Мада се аустријска Комисија за утврђивање повреда закона о војној служби, још 20-их година прошлог века ослонила управо на те стенограме у истрагама ратних злочина аустроугарске војске – које су довеле само до смешно благих и малобројних пресуда – тек је аустријски професор савремене историје Ханс Хаутман уздрмао стручну јавности поткрај прошлог века. Хаутман, дугогодишњи председник аустријског Друштва за студије историје правосуђа, открио је приметне стенограме у оквиру студија примене закона и законских санкција у Аустроугарској и изненадио колеге у струци. Холцер помиње Хаутмана у књизи и одаје му признање у првој ауторској белешци уз уводну реч.

Холцер је отишао корак даље. Приредио је још веће изненађење заинтересованој читалачкој јавности специфичним колажом историјске грађе и литерарне фикције коју су писали аутори-очевници рата. С једне стране, указао је на застрашујуће димензије спроведеног геноцида који је био саставни део систематског истребљења локалног становништва, по наређењу аустријске врховне команде. Са друге стране, указао је на континуитет злочиначке праксе, до данашњих дана – до рата у Ираку, Авганистану и претходно у Вијетнаму.

О степену изненађења на немачком говорном подручју сведоче рецензије књиге у престижним дневницима. Немачки „Велт“ је у приказу Холцеровог рада истакао: „Аустријанац је открио нову димензију ратних злочина Аустроугара.“ Потом је са чуђењем закључио: „Царска Аустроугарска није водила витешки рат између 1914. и 1918.“

Швајцарски дневник „Ноје цирхер цајтунг“ истакао је да после лектуре ове књиге постаје јасно да је у Првом

светском рату први пут у Европи вођен рат до истребљења, својствен колонијалним ратовима. Квалификовао је Холцерову књигу као резултат савесног и темељитог истраживања да би, уз похвалу, додао да ту не може бити речи о стручној анализи, већ о крајње субјективној, асоцијативно-импресионистичкој оптужби праксе ратовања која се претворила у оргију насиља.

Реално гледано, Холцорова књига је осуда рата *per ipsum* у којој је предочен можда најважнији аспект: Описан је зид ћутања, релативисање и скривање кривице за злочине, а у контексту и чињеница да скривено и прећутано представља окосницу савременог ратовања. Фронт и позадина су спојени у јединствену борбену зону у којој цивили неминовно страдају. Холцер је притом подсетио на речи Карла Крауса, по којима је рат урастао у позадину фронта.

У Београду, јуна 2015.

Милош Казимировић

П.С. Аутор књиге, уз Србе, највише помиње цивилне жртве на истоку садашње аустроугарске покрајине Галиције (данас зајед Украјине и карпатске регије у суседним земљама), које су Аустроугари званично звали Руџенима. Под појмом Руџени мислило се на Украјинце, на Белорусе и на Русине са њиховим бројним подјелима, попут Лемка, Бојка, Хузула, итд.

То је преводиоца ставило на муке, с обзиром да је назив Руџени код нас синонимично коришћен а да преовладава изворно име народа Русини (од кога је латинска реч Руџени настала). Међутим, Руџени су у Хабзбуршкој монархији били, а до данас су у историографији и остали, појам за словенске народе на територији некадашње Галиције који нису чешкој или пољској порекла.

Молимо читаоце, дакле, да припомену Русина у тексту ове књиге имају у виду да није реч само о Русинима већ и о другим народима тих области – пре свега о Украјинцима и Белорусима, или, уопштено, о Словенима православне вере који се нису изјаснили као Чеси или као Пољаци.

УВОД

Непознати раи њрошв цивилнои сѡановнишѡва

Ова књига нуди сведочанство о мало познатим догађајима у Првом светском рату. На основу аутентичних фотографија описује се насиље над ненаоружаним, махом невиним цивилима, прича о жртвама које су се обреле између фронта. На хиљаде недужних људи погубљено је на истоку и југоистоку Европе, без претходне истраге и доказног поступка, без могућности да се бране пред судом. Целати у униформи нису разликовали између мушкараца, жена и деце. На десетине хиљада даљих жртава протерано је са кућних огњишта – у логоре из којих се већина није вратила. Умирала су од глади, исцрпљености и болести, или од последица суровог третмана логорских стражара.

Синоним војног насиља почињеног над цивилима била су вешала. Аустроугарско војно правосуђе дефинисало је чин вешања у рату као примерену казну за шпијуне и за издајнике. Међутим, само мали број цивилних жртава војних трибунала бавио се шпијунажом. Жртве целата махом су били недужни цивили, припадници етничких и верских мањина. Колективно су сумњичени и осуђивани за наводну шпијунажу, или за непоузданост у рату. Мало је требало да би се нашли на удару правосуђа које није знало ни за милост, ни за правичност. Била је довољна непромишљена реч, погрешно тумачен гест или оптужба потказивача, па да човек заврши на вешалима.

Међу жртвама аустроугарских ратних судова обреле су се, уз аполитичне цивиле, и присталице грађанске и политичке опозиције која се противила рату.

Како је могуће да о свему овоме толико мало знамо, мада је о Првом светском рату исписано на стотине књига? Зашто историчари нису детаљније истражили злочине почињене у рату, вођеном против цивилног становништва? Зашто је расположива документација тако оскудна? (1) Како су ти масовни злочини достигли димензију за коју је аустроугарски посланик Тадеуш Тертил у ратној 1917. години изјавио пред Царским саветом (*йарламентий*, прим. прев.) у Бечу: „Овде не може бити речи о испадима појединаца или изолованих, позадинских јединица, већ о систематском рату против цивилног становништва“. Пољски парламентарцац из Галиције (*данас йодељена између Пољске и Украјине*, прим. прев.) закључио је да се у његовој земљи воде два рата – један против непријатеља, други против сопственог становништва. (2)

Другачија слика рата

Када сам пре неколико година почео да анализирам фотографије из Првог светског рата, пало ми је у очи да су у званичним војно-историјским збиркама сачувани само снимци који су се уклапали у клише о убитачном и разорном, али ипак часном рату. Међу тридесетак хиљада фотографија аустроугарског Ратног штаба за штампу, нема ниједне слике која би противречила тадашњој пропаганди о часној борби армије на фронту. Слично је у Немачкој. Сећање на рат овековечено је фотографијама призора са борбене линије. По правилу су то били снимци са Западног фронта. На њима су приказани ровови и рушевине, разорно дејство индустријског рата. Фотографије ове врсте постале су и опстале као синоним Првог светског рата.

Постоје и другачије фотографије из тог истог рата. На једној од њих, у Историјском музеју Босне и Херцеговине